Egyed Emese

Poems about the Feast

In 1777, on the 22th of August the royal decree *Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (The Status of Education and Public Education in Hungary and Annexed Territories) was released. As a result of this decree the University was moved from Nagyszombat to Buda and withdrawn from the authority of the Church. In spite of this the opening festivity of the University of Buda took place only in 1780, on the 25th of June.

Notwithstanding of the earlier debates, hostility and opposition, all the literate of the time (Hungarians as well as non-Hungarians, clergy- as well as laymen) consecrated poems to the opening of the new (royal) institution. An entire series of poems congratulating the University can be found in András Dugonics' collection. Pál Ányos, Dávid Baróti Szabó reflect on the connections between peace and civilization in their poems written on this specific occasion.

Barcsay's poem, written on this account, was included in the periodical *Kassai Magyar Múzeum* edited by Batsányi and his collaborators. It is known that the poem as well as the issue in question of the *Kassai Magyar Múzeum* were denounced for carrying revolutionary ideas. It is also known that the censorial office found in favour of the denunciation and confiscated all numbers of the periodical. In fact Barcsay's poem has already been remarked from the preliminary blue-pencil, and the whole manuscript has been discovered only lately.

The re-settling of the University in the geographical and administrative centre of the country meant for Hungarian poets the possibility to draw up questions of historical philosophy and national politics.

Versek az ünnepről

A széptudományok, Békesség leányi
Szabadságnak voltak mindég maradványi.

(Barcsay)

Tárgy és kidolgozása a retorikák alapképlete a kezdetek óta. A tárgy a XVIII. századi szerzőknél előbb iskolai javaslat és folytatódása az iskoláskor után, később – ahhoz hasonlóan, amit a közköltészeti művekben tapasztalhatni – vállaltan aktuális: nem nélkülözi a szépség jelentéseit az sem, ami a tapasztalható és változékony világhoz kapcsolódik. Külön szerepe lehet a tanulás intézményéről mint programról való gondolkodásnak. Kell-e műveltség az értékek felismeréséhez vagy létrehozásához: a *születni kell-e poétának vagy azzá lehet válni* kérdése, de nem csak ennyi. Az „erőszak százának”²¹² is nevezett évszázad (versben) gondolkodója a béke ajándékainak, tulajdonképpen a mindennapi élet mozzanataira figyelve magyarázatot keresett az újdonságokra. A névadással kezdődik az értékítélet...

Annak az elvnek a jegyében, amely szerint a társadalmi elismerés kiváltását is meg lehet tervezni (ízléssel: a szívben lakozó, majdhogynem észlelhetetlen különbségek megsejtésével, a fenségesség iránti érzéssel) keresett a nyilvánosságba vers-esszével kapcsolódó XVIII.

²¹² Barcsay Ábrahám kifejezése.

századi szerző megírandó eseményeket, kommunikálható vagy megélhető „történeteket”.²¹³ Megjelölni a napot. Kiemelni a többi közül valahogyan, jeltelenből jelessé tenni, vagy jelességét még nyilvánvalóbbá: az időt mint érthetetlen és izgalmas fizikai és filozófiai tárgyat elgondoló tanult emberek íratlan életszabálya volt ez. Másképpen szólva: a XVIII. század íráskedvelői gyakran hagytak verses nyomokat az általuk nemzettörténetiként átélt időben, és adódtak olyan alkalmak is életükben, amelyek közösségsszervező elvvé válva lettek versek propozíciós témáivá. A magyar korona vagy a Szent Jobb hazahozása Magyarországra, II. József halála, a Napóleon elleni nemesi felkelés ilyen mozgósító erejű témának bizonyult és a sort folytathatnók.

Sokak számára felhívó erejű esemény volt az egyetem „ügye”. A versírás mint áldozat-bemutatás, az azonos témáról verselés mint közös áldozat jelenik meg ebben a szerepjátszó önábrázolásban: érzékelhető a szándék valamely, a felekezeti és adminisztratív megosztottságtól eltekintő közös szimbólum megteremtésére. „Kiváltképpen a’ felső tollnak birodalmához tartoznak az inneplő beszédek, a’ szomorú játékok, a’ költeményes folyó beszéd, vagy prósa, és tsak nem az egész mezeje a’ költésnek, talám a’ könnyebb, és barátságosabb nemektől megválva” – szögezte le Révai Miklós.²¹⁴ Az ünnepi (verses) orációt semmivel nem tartotta a műfajok eme antropomorf mintájú értékrendjében kevésbé magas rangúnak mint egyéb szövegfajtákat. Az alkalom szerint is eredendően rendelkezik értéktartalmakkal, amelyek belesugároznak a kidolgozás módjába.

Dugonics András gyűjteményében egy egész sorozat olvasható az egyetemet üdvözlő versekből.²¹⁵ Többségük latin nyelvű: ilyen Esztergomból a gimnázium igazgatójának, Ádány Andrásnak ódája Mária Teréziához, és a humaniorák tanárának, Szabó Nepomuki Jánosnak ódája a budai egyetem felavatására; Pestről Schaffrath Lipót gimnáziumigazgató, Késmárky Nepomuk János, Sattlperger Aloysius elégiája és ódája, a minorita P. A. ódája. (Talán ezekre hivatkozik Rát Mátyás, amikor a Magyar Hírmondó hasábjain az egyetemet köszöntő versekre visszatérve, a kifelejtett munkákra is reflektálva, arra emlékeztet: korábban csak azt figyelte, lesz-e az alkalomra írottak között magyar nyelvű.)

A pesti felső tábla bírāja, Fehér Antal háromszor veselkedett neki a tollnak: az esemény rendkívüliségét a nyelvi teljesítménnyel jelezte: a latinon kívül német, sőt magyar versben is köszöntötte az eseményt.²¹⁶ Magyar költeménye végén a „vitam et sangvinem” szimbólum adaptált változata a csattanó: a felhívás hálálkodásra szólít:

²¹³ „...az illendőség ékesszólása mindig az ész, ugyanis csak azt képzeljük el, ami éssen alapul, ha azt akarjuk, hogy gondolatainkat jól fogadja a közönség” – foglalja össze Kisbali László szándék és recepció együttesét a racionalista ízlésfogalom Rapin, Monk és Batteux munkáiban is megjelenő változatai alapján.” – KISBALI László (szerk.): *Az esztétika forrásvidéke*. Pécs, 1967. *Janus füzetek* IV. 1. ösz, 7.

²¹⁴ RÉVAI Miklós: *A magyar szép toll*. Közzéteszi és az utószót írta Éder Zoltán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 274. (A továbbiakban: RÉVAI 1973.)

²¹⁵ Dugonics könyvtár, Analekta XVI. 4. 2000/16 B. Lelőhelye: Szeged, Somogyi-könyvtár (a továbbiakban Dugonics Analekta). Az itt található ünnepköszöntő versek: Ádány András [az esztergomi gimnázium igazgatója]: *Óda Mária Teréziához* [lat], Balogh Sándor költeménye [megj. Győrött], Bretschneider: *Auf das Einweihungsfest der Königlichen hohen schule zu Ofen*, Fejér Antal: *Háromszor fagyott be a Tisza, Duna is* [magy/lat/ném], Késmárky Nep. János: *Óda* [lat], P.A.: *Óda* [lat]. Aloysius Sattlperger [gram mag. Pestini]: *Elegia, Óda* [lat] II., Schaffrath, Leopold: *Óda a budai magyar egyetem felavatására*. [lat], Sebastianovich Ferenc: *Elogium*, Szabó Nep. János: *Óda a budai egyetem felavatására* [lat].

²¹⁶ Ezek a versek nem szerepelnek Szinnyei József Fejér Antaltól írott szócikkében. Vö. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.

Mondgyuk, éllyen, 's vegye-bé könyörgésünket
Kegyelmességében tartsa Nemzetünket,
Mellyel fel-áldozzuk mi-is hivségünket
Minden tsep vérünket s egész életünket.²¹⁷

Képek fordulnak egymással szembe, érvek a tudomány és intézményi hagyománya, az érzelmek és a politikai reménykedés körében.

1. Abolíció, átcsoportosítás, avatás

A versek megértését elősegítheti az egyetem (és a Habsburg Monarchia-beli felsőoktatás) átszervezésének felidézése.

Az 1773-ban feloszlatott jezsuita rend vagyonából tanulmányi és egyetemi alapot hoztak létre. A nagyszombati jezsuita egyetemet Van Swieten, Mária Terézia orvosa és tanácsadója által korszerűsített bécsi egyetem mintájára „megreformálták”, orvoskarral bővítették (1769), államivá tették, majd 1777-ben áthelyezték az egyre inkább országközpont funkciókat betöltő Budára (onnan pedig 1784-ben Pestre).

Mária Terézia 1777. március 6-án keltezett rendeletében szabályozta a nagyszombati egyetemnek Budára költöztetésével kapcsolatos teendőket. (Feltételezzük, hogy ezt a rendeletet szövegszerűen is sokan ismerték az ódaszerzők közül.) Az a királyi bizottság, amelyre a császárnő- királynő a költözködés megszervezését és felügyeletét bízta, a következőkből állt: Nitzky Kristóf gróf, Kempelen Farkas tanácsos, Szabó András esztergomi kanonok és a teológiai kar igazgatója.²¹⁸

A jezsuita főiskola ingatlan vagyonának hasznosításáról való értekezés meghaladja e dolgozat kereteit. A tulajdonba vétel konkrét mozzanatainak, az „államosítás” radikalizmusának jelzésére elég itt emlékeztetnünk azzal, hogy a rend nagyszombati iskolaépületeinek átalakítására kivezényelték a katonaságot. Az itt szolgálatot teljesítő katonatiszt (Barcsay) írja a vidéki birtokosnak (Orczynak) „Tornynos N. szombatba 7dik Juni 777: Nékem nem elég hogy feregembe lévő bárdolatlan Németh 's Cseh fa képpekkal kell bajoskodnom, a fő Hadi Tanács Pallérnak tett, az ide való volt Loyola gyermekeinek Házát Petaui Márs fíjainak számára építtetik 's arra kell gondot viselnem – Ezer fohászkodást és titkos gondolatot melly sok száz eftendőkől fogva vastag Kő falak Közé rejtezett volt, most a Kegyetlen Kő mives atzél tsákánnyal ki dönti 's porrá lefzsz – – A leg szentebb oltár helyek hol hajdant az áhitatos Jesuiták térden virrattak, most egy szegény káplár Kétséges gyermekének háló szobájává változnak – Minap egy szép ember Koponyát találtak a mester Emberek, rosdás betűkkel e volt réa írva: Hodie mihi cras Tibi – Ebbőlis láthatod mennyei barátom melly igaz az mit állítok e világ változásáról.”

Összel már az új lakókról, a hadiárvról is beszámolhat a pálos szerzetesnek (Ányosnak, a klasszicizáló jelkép az árnyromantika látásmódja keretében bukkan fel a misszilisben: „Itt a nagyszombati üres falak unalmas egyedülvalóságnál egyebet nem nyújtanak, és ha embert látunk is, az is csak arra való, hogy pusztaságról emlékezzünk. De hogy a tudománynak mégis valami kis nyoma maradjon, éjjel Minerva madarai a fedetlen bástyákon huhogatnak, az új vendégek Mársnak árvái, olykor-olykor síppal, dobbal üzik a régi holtaknak keringő

²¹⁷ Hasonló tartalmú és szinte bántóan „odavetett” a vers gondolatívából nem következő azon zárlat, amellyel Barcsay Bessenyei Györgynek szóló episztolája véget ér (Kunyhómból Szent György havának utolsó napján 1774). Megkockáztatjuk a hipotézist, hogy a versek ilyen „berekasztése” javaslat volt: amely ebben a Besseinyeihez szóló episztolában ironikus hatást kelt.

²¹⁸ FEJÉR György: *Historia Academiae Scientiarum. Documenta*, Budae, 1835. 34–36.

árnyékait. Erről is idővel úgy fognak szólni, mint a tündérek váráról – s te addig is élj kedvedre –, a világ piacán minden így változik, de én állandóul igaz szivességgel leszek. Nagyszombat, 23 szept 1777.” A baglyok emlegetése szomorú stílusjáték: a mitológiai szimbólum konkretizálódásával (nem a tudás istenasszonya van jelen a helyen, csak címerállata, a bagoly, megsokszorozódva) a rótság képe jelenik meg fantáziánkban, Csokonai verse erre felel azzal, hogy „az ének madara húholni megszűnik”²¹⁹. Mondhatni: Csokonai a felvilágosodás programjához képhasználatban inkább ragaszkodik, mint a nála fiatalabb, a barokkos-kora romantikus víziókba feledkező Barcsay, vagy Ányos.

Nem szűnt meg a nagyszombati élmény hatása, Barcsay évek múlva is fogékony a tudás pusztulásának gondolatára, látványára „Ezentul más lábra állittatik a nevelés vagy ugyan jó léfzen vagy ugyan rofzfz, vagy pedig egy tsep semléfzen (...) – Harkai maganosságomból 29dik 9bris –783.”²²⁰

„*Brunából Mindenfzentek Napján 786 Egy Consiliarius két íródeákkal Ostria Tartományába a ki üresítettett KlastromoK Könyveinek eladására küldettett nem régiben. Mázsa ‘s font számra árulják a szörnyű de kötésekből ki fejtett szent Könyveket. Nintsen olyan apostol vagy Mártirom ki fajtba vagy turóba nem harapna ezen alkalmatoffággal, mert a káfzsteckerek vefzik meg a legfzebb legendákat.*”²²¹

Magának az új (királyi) intézmény megnyitásának minden korábbi vita, ellenérvzés, ellenállás ellenére mégiscsak verseket szentelnek a korabeli írástudók (magyarok és nem magyarok, egyházi és világi személyek). A megrendelés körülményeit még firtathatjuk, de nem érdektelen a szerzői magatartás változása sem, az értékvesztés megfogalmazása helyett a pozitívumok, a kibontakozás távlatainak keresése, nominalizálása. Ezt írja a dragonyos tiszt, Barcsay a porosz–osztrák hadszíntérről qvietált barátjának: „Sileziába Glotzersdorffi gunyhomból 20dik 8br 778. Mint ha Mars mondva vagy akartva vállafztotta volna magának ezeket a Tartományokat, mintha azért hogy még a föld is a tsillagzatis legyenek hasonlok az ő ifzonyuságához – ez a gondolat minap efzembe juttatta Hazámat ‘s Nemzetemet, hald meg mitsoda versekre fakada Musám a Magyarokrol:

Mit hallok Magyarok Pindus tetejéről?
Nints kérdés már Budán Rákos mezejéről.
Eltűnt már Bellona Parnaszus hegyéről
‘S Thalia hárfázik szent Gellér bértzéről.
Ott hol rég Athila kegyetlenségében
Mártotta kezeit öcsének vérében
Hol világ zsakmányát rakván fzekrénnyében
Bizántz ‘s Roma forsát tartotta kezében;
Hol Mátyás azután fzelidebb időKben
Békeséget hozván Kaláfzos mezőkben
Pallásnak templomot emelt a felhőKben,
Melly tsak hamar dőle rut vér-feredőkben
Hol vad Musulmánok Mahomet holdgyával
TündőKöltni kezdtek ‘s fzulimán Kargyával
Atyáinkat ölvén vitette Dunával,
Mely Pontusig nyögve folyt véres habjával;
Hol//

²¹⁹ CSOKONAI: *Konstancinápoly*. = *Csokonai Vitéz Mihály Minden Munkája*. I., 214.

²²⁰ Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrinchez. = *ORCZY gyűjtemény 2.*, Nagybányai Levéltár (A továbbiakban Ogy 2.), 190.

²²¹ Ogy 2., 227.

[134v] Igazé hogy ott most Békesség ölében
 Minerva fzoptatván Kegyes Kebelében
 Nevel benneteket Apollo nevében
 ‘S Kard helyett tollat ád fiatok Kezében?
 Ha igaz, Külgyetek Gyöngyösi Lelkéhez,
 Ki már régen jutott Elis mezejéhez,
 Térjen onnét vislza megint Nemzetéhez,
 S adjon kedvet néki fzületett nyelvéhez.

Bár ne Gyöngyösi lelke térne vízfíza, hanem a te szabadságról való verseid jönnének²²²
világosságra –”

A nagyszombati, a jezsuiták felügyelete alatt álló egyetemet 1777-ban költöztette Mária Terézia Budára. A nagyszombati épületeket katonai célokra (pl. kórházzá) alakíttatta át. A petauti árvákat is ide hozatta.

„Nagy Mártoni Magánosságól” 1780. április 16-án: „Nem tudom még mitsoda Nagy Innepre hívogatfz le Budára – talám a Tudományok Annyának fognak fzentelni egy napot – jó volna – erre már énis igyekeznék jelen lenni, Kivált ha tudhatnám hogy Te egy Magyar ditsériát fogfz mondani. Mig ez a fzozás bé nem vétetődik mint Parisba ‘s hajdont Demosthenes hazájába, hidd el hijába számlálunk mi alattomban vers szerzőket és írókat. Az éKesen szollásnak, úgy mint a hagymának, ‘s almának, Különös piatz Kivántatik – Az el adás szabad légyen Kinek Kinek, hanem a vételt és vállagatott izlést az egézf Nemzetre kell bizni. Én ugyan azt hífzem hogy Bostonba ‘s Philadelphiába most nagyobb virágjába vagy az éKesen szollás mind itt nállunk Európába – Nondum umbraticus Doctor ingenia deleverat, cum Pindarus, novemque Lyrici Homericis versibus canere timuerunt – Nondum Juvenes declamationibus continebantur cum Sophocles aut Euripides etc. Várjuk el merre fog dőlni Nemzetünk forsa – Még nagy fényibe juthat valaha ha a szabadság mellett fog maradni. Isten veled mennyei Barátom, én öllelek fok ezerfzer B.”²²³

1780. június 25-e volt a budai egyetem felszentelésének ünnepnapja. Nagymartonból 1780 júliusában a Tömös partjára, a bánsági birtokvásárlással foglalatostkodó Orczynak írja Barcsay: „Ti azomb<an> nagy pompával Theresia szárnyai alá bészállítottatok a Musákat Budára – Ezen napra irt versekből még egy sem jutott Kezemhez.”²²⁴ Azt sejteti a megjegyzés, hogy rendszeres volt a belpolitikai hírek és a propozíciós versek cseréje közöttük s hogy költői-emberi tekintélye okán Barcsay el is várhatta a verses teljesítményeket.

Batsányiék sokáig vajúdó Kassai Magyar Múzeumába (II. 48.) végül beszerkesztődött Barcsay Ábrahámnak erre az alkalomra írott költeménye is. A vers és alkalma között eltelt idő jelentéktelen, néhány nap csupán. A vers azonban nem járulhatott hozzá az esemény gyors értékeléséhez, hiszen ekkor még nem kapott nyilvánosságot, mivel a folyóiratnak ez a száma csak jóval később látott napvilágot.

Természetesen a Magyar Múzeum folyóirat számai és benne a versek is engedéllyel jelenhettek csak meg. Megjelentek s a lapszám a társadalomra nézve veszélyes kategóriába került. Novák István helyi revizor jóváhagyásával, Sáros vármegye rendjeinek följelentése nyomán a központi könyvvizsgáló hivataltól erre kiküldött személy, Riethaller Mátyás 1793. február 13-án írott jelentésében azt írja – többek között – Barcsay verséről: „A X. költeményt, amelyet a Magyarországi tudományoknak fő gyülekezetihez Budán 1780-ban intéztek,

²²² <jöjjen> áthúzva. A levél lelőhelye: Ogy 2., 134.

²²³ Ogy, 154.

²²⁴ Ogy 2., 156.

nemigen lehet mentegetni.” (50. lap) A cenzor a hosszú című versnek azt a részét idézi argumentumként, amely a társadalmi szerződés – valójában az alkotmányosság – elvét mint a békesség sine qua non-ját követeli meg, és, bár közvetve, bírálja az abszolutista kormányzásnak az egyházi hierarchia által való támogatását és megerősítését:

Vesszen el a karddal erőszak munkája,
Mellynek ember nyakát nyomja vas igája;
Kegyetlen törvénynek büszkeség láncai,
Mellyeket forrasztanak világ bálványai,
Ollyanok, mint viasz gyermeknek kezében,
Ha nincs az Igazság szabad erejében:
Ha nincs a Hatalom és a Nemzet között
Olly szövetség, mellyet mind a kettő kötött.²²⁵

Ez azonban az újracenzúrázás kifogása. A jelen kutatás eredménye az, hogy már a megjelent költemény sem azonos a kézirattal, annál rövidebb.

2. A kézirat mint az alkalmi politizálás bizonyítéka

Vissza kell térnünk a kézirat leadásának idejébe.

Versei megcenzúrázásának hírért Barcsay sértett önérzettel fogadta, a verstéma és ezáltal a csoporteszmény ellen elkövetett merényletként nyugtázta – a szóláshoz való emberi jogát is hangoztatja a szabadság-elmefuttatás sérelméről szólva: „Mi bírt engemet tudva lévő verseimnek firkálására azt magad tudom általláttad, ezért, ha csonkulás lett volna benne, a tzielt el nem érvén, s inkább ártalmasok mint hasznosok lévén a Hazának jól esett félre tételek: szeretném ugyan csak tudni ki tett benne jegyzést és melly tziikkelyekhez? Mert meg vallom szomorunak tartanám ha már annyira jutottunk volna hogy a szabadságról szólni szabad nem lenne” (Orczynek, 1780. július 20.).²²⁶ Mire utalhat? A vers mostanában felbukkant kézírata²²⁷ egy lehetséges magyarázattal szolgál: benne négy, utólag erősen kihúzott-összefirkált, alig betűzhető sor:

Esterházy Ferentz! Balassa! Ürminyi!
A kilentz Szüzeknek vezéri oszlopi (!)!
A mit kezdettétek ha félben hadjátok:
Haszontalan lészen néktekis munkátok

Ez a szövegrész a nyomtatott (cenzúrázott) változatban tudomásunk szerint nincs meg – a magyar nemesség független (művelődés)politikájának ezek szerint nem volt létjoga még versben sem.

Vegyük sorra a nevek viselőit. Esterházy Ferenc a magyar Kancellária vezetője volt, az Egerben egyetemalapítási terveket szövő Esterházy Károly fivére. Nem kívánt nagy változásokat meghonosítani az oktatás területén. A frissen kinevezett tankerületi főigazgatók közé tartozik a bécsi Thereziánumban nevelkedett Balassa Ferenc gróf (1732–1807) a pozsonyi tankerület élén (ekkoriban még nem volt a nemesi-nemzeti mozgalom ellenfele). A magyarországi oktatás átszervezésével megbízott politikusok valójában világi rendszerű oktatás feltételeinek megteremtésére törekedtek. Mária Terézia 1775 nyarán Ürményi

²²⁵ *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból.* Vál., sajtó alá rend., bev., jegyz. MÁLYUSZNÉ Császár Edit. Gondolat, Budapest, 1985. 114. (a továbbiakban: MÁLYUSZNE 1985)

²²⁶ Ogy 2., 156.

²²⁷ A Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, Budapest Kéziratok. [N 376/1] 196/197. Itt köszönöm meg Koltai András levéltáros szíves segítségét.

Józsefet, a magyar Kancellária fiatal tanácsosát, tanügyi előadóját bízta meg azzal, hogy az új tanulmányi rendet kidolgozza. 1777. augusztus 22-én királyi rendeletként jelent meg a szöveg, a *Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. (A nevelésnek és az egész tanügynek rendje Magyarországon és kapcsolt tartományokban.)

Valójában a fenti Barcsay-vers alkalmat teremt arra, hogy szerzője az ideális államról szóljon: arról, hogy békéről, társadalmi szerződésről, törvényességről kell előbb gondoskodni: csak aztán jöhet a tanulás öröme.²²⁸ A tudás és a szabadság összefüggésének felismerése nem lebecsülendő szellemi teljesítmény a Gyöngyösi-hagyományt is folytató „franciás” költők sorában: a szabadságnak az antik mitológiában, amely az allegóriaképzés tára, nem feleltethető meg önálló istenség, sem hős, sem múzsa. A szabadság visszája (vagy ára) Barcsaynál a sorsszerű alkalmazkodás a hatalmasabb európai kultúrákhoz: ő mindennél rosszabbnak tartja a „rég-új” *vadságot*. Az európai műveltség elutasításával való hivatkozást. Révai szavával élve, a „deákosság” – a megszerzett tudás önszervező, csoportképző erőként való hatása – az, ami az érzelmek fenségesebbikét jelenti. A jelentésképződés a (gondolkodás és fogalmazásbeli) világosság függvénye: az ékesség lényege az, ha az író és olvasója a szövegben találkozik: a megértés ez a képzet-szimmetria. Cicero Filippikájával a (közlő)beszéd (jelentésének) hozzáférhetőségét várja el.²²⁹

3. A megbékélés verses reálpolitikája: Baróti Szabó

Baróti Szabó Dávid *A budai Univerzitás felszenteléséről* szólva méltóságos hexameterekben elmélkedik a penna és a kard civilizációs emblémájáról. Mintha összebeszélt volna Barcsayval: a múzsák honfoglalása magasztosnak szánt fantáziaképe szerint rajzolja át az intézmény kisajátításának-költöztetésének-felavatásának ambivalens tényét.

Múzsájit Buda várában megszállani Fébus
Szemlélvén, s Magyarországot kedvekre hajolni:
Régen várt napotok felvirrada, hűgaim, úgy mond,
Nincs Görögországban bús harmatot ontani szükség.
Kedvetek ékes hegyek nevelik: nem tesz ki Budával
Szent Helikon. Vizeket kedvelletek: a Duna méltóbb
Permessus folyamatjainál. Hozzátok ha gyúladt
A szeretet valahol: megölel, karjára felültet,
Sőt szívébe rekeszt Magyarország. Nagyra ha vittek
Titeket valahol: mostan palotákba, királyi
Székbe vezettettek. Szép csendességnek örültök?
Nincs mit félnetek itt: Márs fog vígyázni reátok;
Őrzeni fog mennyből Mársnak fíja, Húnyadi Mátyás. –
Drága Magyar nemzet! Magad is boldog vagy; ezen bölcs
Szűzekbenn olyan vendégeid jöttek, akik
Megtiszteltetvén, téged tisztelni viszontag
Meg fognak más népek előtt. Hült eddig az harcban
Nyert diadalmaidon, ezután bámulni a föld
Nagy tudományaidon. Kétséges leszen, ha jobban
Illik-e bajnoki kard vagy csendes penna kezébe.

²²⁸ Sipos Pál kéziratában maradt fenn egy ismeretlen címzetthez (talán Károlyi Antalhoz) írott levél az emberi sors mibenlétéről.

²²⁹ „...nem jobb e némának lenned, hogy sem azt mondanod, amit senki sem ért”. RÉVAI 1973. 32. Vö. CICERO: *Philippica* III. Cap. IX.

Élj, kettős nagy örömszerzőnk! Élj, drága királynénk,
Szép tudomány nevelője, magyar nép anyja, Teréza!

Miglen az hozzád hív magyarok fenntartanak; amíg
Húgaival nemes érdemeket fog zengeni Fébus:
Mindaddig boldog nevedet követendi dicsőség.
(1780)²³⁰

Hogy Budát mint egy hellén mítoszi tájat ábrázolják az alkalmat verssel megjelölő szerzők közül többen is, azon a barokk allegória e késői virágzásakor nem kell csodálkoznunk. A költészet a legtöbbjük szóhasználatában Apolló uralkodásának virtuális idejét jelenti. A létezés újraírásának lehetünk tehát tanúi; és teszik ezt a humanistákéhoz hasonló modorban, de a magyarságra, a magyar nyelvhasználat értékeire való gyakori utalásokkal. A szülő-gyermek viszonyral ábrázolt kapcsolat a derűt sugározza (hány mitológiai személyt kell Magyarországnak mint egy csecsemőt karjára emelnie?), másrészt a múzsák megjelenítésében az életkor sugallása is jelentőséget nyer: Magyarország nem idős-, hanem gondoskodó (támogatásra képes) korban, ereje teljében van: a reményt éppen a Múzsák magyarországi meghonosodása és a zsenge koruk adja. A (magyar) nemzeti szellem eszméje itt már egybeolvadni látszik a művészet szellemének képzetével.

4. A királyi költő: Ányos

Érezhető, hogyan épül – versekből is – a magyarok fővárosának ideája. A világi témák egyike a tudás dicsérete – ilyesmire természetesen volt már példa a csoportos közlemények rendjén: a bécsi Theresianum magyar és osztrák növendékei 1772-ben közös kötetben ünnepelték (versben és prózai szónoklatokban) a művészeteket. Bethlen József franciául írt értekezést a képzőművészeti célú utazásokról, Forgách Miklós latinul verset a festő- és szobrászművészetéről és ezek alakulásáról.²³¹ Nem nagy a különbség a művészetek és az egyetem képzete között: a sokféleség, az ismeretek egymásra épülő rendje, a kapcsolatteremtés intellektuális lehetősége mindkettőnek jelentéseleme.

Ányos Pál művét, *A szép tudományoknak áldozott versek*-et 1780. június 5-én Budán ki is nyomtatták. „Ezek a versek annak a pompának alkalmatosságában benyomtatattak Budán 1780-dik esztendőben 25. júniusban. Nem tartóztathatom magamat hogy örök emlékezetért ide ne írjam annak a napnak gyönyörűségét. Az igaz magyar buzgóság egész elolvadásig érdekelte sziveinket, midőn az egész vár mintegy forrott a sokaságtól. Országunknak minden részeiről a nemesség ottan volt. Gróf Pálfi Károlyt, ki őfölsége személyét viselte, több mint 60 hat lovas hintó kísérte, és 14 Pest vármegyei nemes ifjúból állott a *gárdája*, kiknek vezérjek volt Gróf Klobusiczki, mindegyiknek világoskék öltözete, arannyal gazdagon felruházva és veres bársony csákó-süvege arany paszománttal s drága forgókkal, azt vélte volna az ember, hogy Mátyás királyt hozzák Csehországból, olly pompás volt ez az innep. Az álguyuk szünet nélkül ordítottak; a tárogató sip a sziveket keresztül járta; emlékezetpénzek szerteszéjjel osztogatattak; királyi ebéd készítettett, melly után a magyar nemesség táncpalotában lépett. – Ó! Hány magyart láttam vélem együtt könyvezni, midőn báró Patasics Ádám, kalocsai érsek, az universitás fő palotájában kimondhatatlan ékességgel, buzgósággal, hálaadó beszédet mondott felséges asszonyunk s anyánk Mária Terésianak. Gyertek barátaim

²³⁰ BARÓTI SZABÓ Dávid: *Jer, magyar lantom*. Összeáll., gond., utószó, magy. Zalabai Zsigmond. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 8.

²³¹ *Prosen und Gedichte über die Bildenden Köünste. Vond den Höhern der schönen Wissenschaften...* am K. k. Theresianum, Wien, 1772.

ennek a boldog fejedelemnek sirjához, csókoljuk hideg hamvait, az egek fizessék meg néki édes nemzetünkhez mutatott s megbizonyított szeretetét.”²³²

A nyomtatott vers Rát Mátyás figyelmét elkerülte, ezt próbálja külön mentegetőző recenzióban helyrehozni a Magyar Hírmondó hasábjain 1780. október 4-én (80. sz. 647–648).²³³

A vers és a hozzá fűzött prózai kiegészítés mint a költői anyag sajátos és általános összetevője, mint költött és valóságos dolgok harmóniája²³⁴ érdemes a figyelmünkre akkor is, ha a későbbiekben ezt a két részt mint költőit és prózait, irodalmat és (jegyzetbe írandó) magyarázatát egymástól elválasztották.

Miért nevezi szép tudományoknak Ányos a tudományt? A Schöne Wissenschaften az anyanyelven és/vagy a haza hasznára művelt tudományokat jelenti. Többek között.²³⁵ Ő csak átveszi Barcsay kifejezését: félreérti. *Tudós* és *szép* szinonimák a korban. De a széptudományokat Barcsay (enyhe malíciával) a szerelmes-szórakoztató olvasmányokra értette még Báróczi versei elé írott előszavában.

5. Verses szórólapok az ünnepélyen

Mária Terézia császárnő és királynő az új tanulmányi rendszer dicsőítésére ünnepet kívánt rendeztetni. Az összes törvényhatósági szervet meg kívánta hívni az eseményre, ezüst emlékérmét kívánt verettetni királyi biztosokként pedig Albert szász-tescheni hercegre, királyi helytartóra és a kancellárra esett a választása.

A háborús idők miatt aztán előbb 1779-re, majd 1780-ra halasztódott az esemény.

Ez fényes menetet, az üdvözlések és köszöntések változatait jelentette, fokozódó látványosságú bevonulást-felvonulást. Magyarország határától a budai egyetemi épületekig.

Az alkancellár, gróf Pálffy Károly lett végül a királyi méltóság képviselője.²³⁶ Vác közelében már Nógrád vármegye küldöttsége üdvözölte a biztosokat. Pest megye határában a törvényhatóságok küldöttsége köszöntötte és kísérte tovább őket. Dunakeszin megszólaltak a part menti mozsárágyúk, hogy jelt adjanak a küldöttség közeledéséről. A pesti külvárosban két vármegyei bandérium, a magyar nemesi testőrség kirendelt csoportja és úri lovasok várták őket, élükön Patáchich Ádám báró kalocsai érsekkel, az egyetemi tanács elnökével. A küldöttség díszes sátorba vonult pihenni, itt hangzott el Patáchich üdvözlő beszéde. A továbbiakban díszmenet alakult, amelynek élére az egyetemi épületek felügyelője került, őt követték a Pest-Pilis-Solt vármegye bandériumai zászlóvivőkkel, és a főnemesek nyerges lovai. Utána következett harminc díszhintó, majd a Klobusitzky József gróf vezetésével az úri lovasok. A legdíszesebb hintó következett, benne a királyi biztossal és a kalocsai érsekkel. A menet végén a Caramelli vasas ezred egy szakasza, a budai és a pesti fegyveres polgárőrség haladt, a

²³² ÁNYOS Pál: *Válogatott művei*. Vál., gond., bev., jegyz. Lőkös István. Szépirodalmi, Budapest, 1984. 254. (a továbbiakban ÁNYOS 1984)

²³³ RÁT Mátyás – ÁNYOS Pál: *Összeállítás*. Szerk. Szajbély Mihály. Veszprém 1994 (a továbbiakban ÁNYOS 1994).

²³⁴ Elfogadjuk és a gondolatmenetben alkalmazzuk Nagy Endre Szerdahelyi *Aestheticájára* vonatkozó érvelését. NAGY Endre: *A magyar esztétika történetéből. Felvilágosodás és reformkor*. Kossuth, Budapest, 1983. 67–70.

²³⁵ Adrian Marino emlékeztet arra, hogy nem rögzült, csak kísérleti a szó illetén jelentése – a későbbiekben az, amire széptudományokról szólva gondoltak, a népszerű irodalom körébe illik. ADRIAN MARINO: *Biografia ideii de literatură II. Secolul Luminilor, secolul XIX*. Dacia, Cluj, 1992. 59.

²³⁶ A kancellár, Esterházy Ferenc gyengélkedése miatt.

pesti lakosság a Hatvani-kapunál (a mai Váci utca helyén) fogadta a királyi biztost, tovább a Ferenc-rendiek templománál a piarista kollégiumi ifjúság sorfala, a Városház téren rendes katonaság tisztelgése fogadta a magas rangú vendégeket. Áthaladva a hajóhídon a menet Buda város magisztrátusa tisztelgését fogadta. Harangok szóltak. A menet áthaladt a Bécsi-kapun. A vár területén egyik oldalon a papság, vele szemben a tanuló ifjúság tömege között vonult a menet, a Dísz téren katonaság és harminchat ágyú folyamatos dörgése fogadta. A királyi biztost szállásán a Batthyányi palotában az egyetem tanári kara várta és a rektor fogadta üdvözlő beszéddel. Este még a vidéki küldöttségek fogadására és szerezésre is sor került.

Az ünnep napján a királyi képviselő jelképes meghívására és a királyi palotába való bevonulásra került sor. A kalocsai érsek díszhintájában nemesi testőrök kíséretében érkezett Pálffy az ünnepi magisztrátus a palota lépcsőjén díszben fogadta, és az egyetemi kancellár, a fehérvári püspök beszédet intézett hozzá. Latinul. A palota nagy termében arannyal rojtozott vörös bársony mennyezet alatt Mária Terézia életnagyságú képe volt látható. A királyi biztos latinul méltatta a császárnő és királynő oktatási rendelkezéseit, Brunswick magyar kancelláriai titkár és királyi tanácsos felolvasta az alapító diplomákat. Ezeket aztán a királyi biztos a pecsétekkel és a kulcsokkal egyetemben átadta a szenátus elnökének, dobpergés, trombitaharsogas közepette. A szenátus elnökének, Patachich báró kalocsai érseknek ékes beszédével aztán véget ért az avató ünnepség, már csak bizonyos kitüntetések átadása következett. Később a hálaadó misén Szent István király jobbját a királyi biztos, majd valamennyi vendég megcsókolta.

Az öt helyszínen zajló ünnepi lakoma résztvevőin kívül az utca népe is örvendezhetett: néhány boroshordót csapra vertek, osztogatták az ezüst emlékérmeket, ekkor került sor az ünnepi nyomtatványok kiosztására is.

Délután az úri társaság a Teréz-akadémiába vonult, ott az ifjúság képviselői négy nyelven üdvözlötték a vendégeket, ezek között latin már nem volt.²³⁷ A társaság megszemlélhette az akadémia termeit és berendezését, zenei produkció, tánc és vívás mulattatta a jelenlevőket, hajnalig tartó bállal ért véget az ünnepség.

Az alapító okiratok: a tanulmányi alapé, a királyi egyetemé, a királyi Teréz-akadémiáé. De az alapító okiratok szövegmezőben – a retorikum változatait képviselő apológiák környezetében – hatottak.

A baráti versajándékozás, levelezés-jellegű verscserebere a mozaik-elven alapul. Egy rövid vendégszöveg az új műben új jelentések környezetében is szűk körű – többnyire személyes ismerősöket jelentő – olvasókört emlékeztet a szöveg eredeti helyére, szerzőjére.

Ányos Budán nyomtatott (és feltehetőleg a helyszínen több példányban szétszórott) költeménye Barcsay-mottóval indít. A vers Báróczi fordítását tartalmazó kötet verses előszava volt (Barcsaytól, a fordító barátjától): az előszó a nemzeti nyelvre fordítás dicsérete. Ebből vette át Ányos és később Ragályi lapja, a Segítő. Itt azonban már más a jelentése: a nemzetvirágzás nem a magyar nyelven való írásművek megalkotását jelenti, hanem a tudományos intézmény létrejöttét, azt egyszersmind a nemzeti kibontakozás stratégiai állásai közé sorolva:

Örömnék könyvei follyák el szememet
Midőn virágozni látom nemzetemet.

A Báróczi-kötet elé írott vers a fény és a köd/sötétség oppozíció révén a felvilágosodás egyik toposzát használja, de legalább ennyire érvényesül benne a Barcsay által oly kedvelt, a grácia-költéssel is rokonítható képpár: a múzsák (itt szép tudományok) jelenléte és hiánya:

²³⁷ Galánthai Fekete Ferenc gróf magyarul, zajezdai Patachich Frigyes gróf németül, Delmestri Péter birodalmi gróf olaszul és Kinsky Ferenc gróf franciául. = FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. I–II., Budapest, 1899. 400.

O szép tudományok, kikről gondolkozom
Ti-rólatok szólok, most néktek áldozom.
Mely setétes ködök között tartottátok
Kedves nemzetemet, meddig elhagytátok!
Idegen nyelveken szólottatok hozzánk,
Gyönyörűségteket nem ismerte hazánk.

Az érzékeny prózanyelv hatása a szívre ebben az árkádikus eredetű koncepcióban olyan, mint tiszta forrása a szomjú rétekre: Barcsay a halandók nyelvéről beszél, amikor a magyar (és általában a modern európai – nemzeti – nyelvre gondol). A halhatatlanok nyelve az immár klasszikus antik auktoroké: a latin, a görög. Ugyanakkor a Kazinczytól elegánsnak nevezett költő a magyarságnak és a szép tanulásnak szeretőiként említi barátait. A magyarság kifejezés a viselkedés hazafias érzelmű kultúráját jelenti: a művelt honpolgárnak majd Széchenyi programjaiban kimunkálandó, de már van Swieten által meghirdetett ideálja. A szép tanulás pedig nem más, mint az szórakoztató olvasás öröme, amely nyelvi élmény is, ha a könyv a szóbeliségben megszokott közeg metamorfózisát (korabeli képpel élve: emelkedését) jelenti.

Ugyanakkor Ányosnak az egyetemet köszöntő szövegei egész sorozatot alkotnak: az első a ma már lappangó *Nagyszombatnak romlása*, azt követi az *Igaz Hazafi*, amely Károlyi Antal, az ungvári és nagyváradi tankerület igazgatójának, Szatmár megye örökös főispánjának dicsérete, és a *Gyöngyösi árnyékához*; tudomásunk szerint negyedik az, amely az alkalmi nyomtatvány kitüntető szerepét betölthette. Ebből következtetünk arra, hogy a filozófiai stúdiumokban doktori címet szerzett Ányos Pál a budai egyetemi felavatása idején az ismeretlenségből már kilépett költő és művelődéspolitikai perspektívából nézve szép reményű fiatal volt (ez után következett azonban a „mátyusföldi” kolostor Elefánton).

„Elhagytad hát immár Minerva szállását” – folytatja az allegorikus társalgást a verselő barát, a katona Barcsay²³⁸ Bécsben 1782. január 17-én keltezett levelében. Arra is alkalmas az episztolaforma és az általa képviselt dialógusállapot, hogy a nagy kudarcokat feledtesse, ellensúlyozza. Nem véletlen, hogy a közösen megírandó magyar eposz tervezése éppen ekkor kezdődik (eredetileg egyéni – a későbbiek során csoportos – önbizalomjavító célzattal).²³⁹

Bessenyei és Révai akadémiai tervezete ekkortájt kerül a bécsi Magyar Kancellária elé. Nem más, mint a *magyarországi* tudományosság fejlesztésével párhuzamosan tervbe vett és propagált *magyar nyelvű* tudományosság megteremtésének kísérlete (*Egy magyar társaság irányt való Jámbor Szándék*). Aztán következik az erdélyi próbálkozás: a Magyar Nyelv-mívelő Társaság.

De azokról más versek szólnak.

1777. augusztus 22-én királyi rendeletként jelent meg a *Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (A nevelésnek és az egész tanügynek rendje Magyarországon és kapcsolt tartományaiban. Ennek egyik következménye volt az egyetem elköltöztetése Nagyszombatból és kivonása az egyházi fennhatóság alól.

Csak 1780. június 25-én került sor a budai egyetem ünnepélyes felszentelésére.

Magának az új (királyi) intézmény megnyitásának minden korábbi vita, ellenérzés, ellenállás ellenére mégiscsak verseket szenteltek a korabeli írástudók (magyarok és nem magyarok, egyházi és világi személyek). Dugonics András gyűjteményében egy egész sorozat olvasható az egyetemet üdvözlő versekből. Ányos Pál, Baróti Szabó Dávid a béke és a civilizáció összefüggéseit mutatja be erre az alkalomra írott verseiben.

²³⁸ ÁNYOS 1994. 38.

²³⁹ Barcsay, Orczy és Ányos társszerzőségében.

Barcsaynak erre az alkalomra írott költeménye bekerült Batsányiék sokáig vajúdó Kassai Magyar Múzeumába (II. 48.). Tudtuk, hogy a lapszámmal együtt ezt a verset is mint fel-forgató eszmék hordozóját feljelentették, és a cenzori hivatal helyet adott a bíráltnak, a kiadvány példányait elkobozta. Valójában Barcsay verse már az előzetes cenzúrának is szemet szúrt, mostanra pedig előkerült a teljes kézirat is. Az egyetemnek az ország földrajzi és adminisztratív központjába való költöztetése alkalom volt a magyar költőknek a történelemfilozófiai-nemzetpolitikai kérdések megfogalmazására is.